

GULPEN EN OMGEVING

J.H.J. Schaminée & J.H. Willems

Excursieleiding : J. Schaminée en J. Willems

Datum : 19 juni 2003

Deelnemers : A. van den Berg, A. de Bonte, F. Bos, K. van Dort, R. Haveman, H. Ingberg, L. Jalink, A. Lemaire, G. Peeters, M. Sanders en P. Spreuwenberg

Ondanks zijn prominente ligging in het landschap en zijn gevarieerde geologie behoort de Gulpenerberg vreemd genoeg tot de minder bekende en minst onderzochte gebieden van het Mergelland. De nabijheid van het uit zijn voegen groeiende dorp Gulpen met zijn lelijke en deels protserige nieuwbouw en de negatieve invloeden daarvan op de directe omgeving zijn hier vermoedelijk (mede) debet aan. Het kost inderdaad enige moeite om in het verrommelde landschap met zijn sparrenbosjes, volkstuintjes en clandestiene crossbanen de restanten schraalland te ontdekken, maar die blijken dan wel van een opmerkelijke rijkdom te zijn.

Feitelijk is de Gulpenerberg, gelegen in de vork van de riviertjes Geul en Gulp, met de steile zijde naar het noorden gericht, niet minder dan een miniatur-uitvoering van de veel geprezen en eveneens zwaar aangetaste Sint Pietersberg, die in het westen van Zuid-Limburg, op de plek waar Maas en Jeker samenvloeien, een waar bastion vormt. Evenals de Sint Pietersberg kent de Gulpenerberg een opbouw van dikke lagen kalkgesteente van verschillende ouderdom die zijn afgedekt door latere afzettingen van fluviaatiele grindrijke zanden en zandige grinden. Op de flanken van de berg is löss afgezet, terwijl op diverse plaatsen het krijtgesteente aan of nabij de oppervlakte komt. Zo is ook hier in beginsel een gradiënt aanwezig van zure, kalkarme afzettingen op de kop de berg, via verspoelde gronden naar basische, kalkrijke afzettingen op plekken waar het krijtgesteente dagzoomt. Gelukkig is deze bijzondere gesteldheid van de Gulpenerberg door de beleidsmedewerkers van het Ministerie van LNV onderkend en zijn grote delen van de helling als beschermd natuurgebied van Europees gehalte onder Natura 2000 aangewezen als onderdeel van het Geuldal.

GULPENERBERG

Tijdens de PKN-excursie zijn diverse graslandjes en wegtaluds bezocht, zowel ten zuiden van het dorp Gulpen, op de feitelijke Gulpenerberg, als aan de noordzijde van het dorp op de flanken van het Geuldal. Een eerste terreintje betrof een kleine paardenweide aan de Dr. L. Pinckertsweg op de noordflank van de

Gulpenerberg. Op het eerste gezicht leek de begroeiing een voorbeeld van een betrekkelijk triviale vorm van een *Lolio-Cynosuretum*, maar een nadere beschouwing leerde dat er een zeker aandeel van kalkplanten en andere minder algemene graslandplanten aanwezig was, wat wijst op enige verwantschap met het *Galio-Trifolietum*. In het grasland, waarvan een vegetatieopname is gemaakt, groeiden onder meer *Plantago media*, *Leontodon hispidus*, *Pimpinella major* en *Ranunculus bulbosus*.

Opname 1. Graslandperceel met soortenrijk *Lolio-Cynosuretum* ten noorden van Gulpen op de flank van de Gulpenerberg. Oppervlak 3x3 m; Kruidlaag >95%, 5-10(-40) cm; Moslaag 5%; Expositie N, hellingshoek 5°, altitude 125 m. Beweiding met paarden. Coördinaten: 190.917-313.946.

Kruidlaag	
Poa trivialis	3.3-4
Trisetum flavescens	3.2-3
Trifolium repens	3.1-2
Festuca rubra	2m.1-2
Ranunculus repens	1.1-2
Cerastium fontanum ssp. fontanum	1.2
Dactylis glomerata	1.2
Lolium perenne	1.2
Holcus lanatus	1.2
Agrostis capillaris	1.2
Cynosurus cristatus	+2
Bromus hordeaceus ssp. hordeaceus	+2
Arrhenatherum elatius	+2
Festuca arundinacea	+2
Trifolium pratense	+2
Taraxacum sectie Ruderalia	+1
x Festulolium loliaceum	+2
Poa pratensis	+1-2
Veronica chamaedrys	+2
Festuca pratensis	+2
Cirsium arvense	+1
Acer pseudoplatanus	r.1
Leontodon hispidus	()
Pimpinella major	()
Moslaag	
Calliergonella cuspidata	1.2
Brachythecium rutabulum	+2

In een grazig perceel op dezelfde noordflank van de Gulpenerberg, maar dan wat hogerop, werd een tweede vegetatieopname gemaakt. Een enkele kersenboom in dit terrein herinnert nog aan het verleden als boomgaard. Het terreintje, gelegen op een kleine honderd meter van het massieve Mariabeeld dat over de

berg uitkijkt, laat nog duidelijker dan het zojuist beschreven grasland zien dat het kalkgesteente hier dicht aan de oppervlakte is gelegen. Bij een doelmatig, op verschraling gericht beheer zouden hier ongetwijfeld nog meer kalkplanten een plekje weten te vinden, maar ook nu al bleek de begroeiing – ondanks de aanwezigheid van een dichte strooisellaag – opvallend soortenrijk. Het aspect van de vegetatie werd bepaald door *Brachypodium pinnatum*, die elders in het Mergelland in zulke hoeveelheden als een onwelkome verschijning wordt gezien, maar hier vooral aantoont dat het grasland een hoge potentie bezit. Andere vermeldenswaardige soorten waren *Carex flacca*, *Knautia arvensis*, *Ononis repens* subsp. *spinosa*, *Pimpinella saxifraga*, *Centaurea scabiosa* en de eerder genoemde *Leontodon hispidus*. Een opmerkelijke plant in de hoog opschietende begroeiing was de knolvormende ondersoort van Glanshaver, *Arrhenatherum elatius* subsp. *bulbosus*. Van deze vorm met knolvormig verdikte stengelvoet staat in de twintigste druk van Heukels' flora van Nederland (de 'rode') vermeld dat ze vermoedelijk zeldzaam is, voornamelijk wordt gevonden in het Vlaams en Estuariëndistrict, in de binnenduinrand van het Renodunaal district, langs de IJsselmeerkust van het Gelders district en "vroeger ook in het Zuidlimburgs district".

Opname 2. Voormalige kersenboomgaard op de noordflank van de Gulpenerberg, op zo'n honderd meter afstand van het Mariabeeld. Oppervlak 3x3 m; Kruidlaag 90%, 10-30(-80) cm; Moslaag <5%; Coördinaten: 191.071-314.022. De mossen zijn verzameld en later op naam gebracht door Klaas van Dort.

Kruidlaag	
Brachypodium pinnatum	3.2-3
Arrhenatherum elatius ssp elatius	2a.2
Festuca rubra	2m.1-2
Achillea millefolium	1.1-2
Silene vulgaris	1.2
Pimpinella saxifraga	1.2
Poa pratensis	+1-2
Arrhenatherum elatius ssp. bulbosus	+2
Holcus lanatus	+2
Carex flacca	+2
Knautia arvensis	+1
Cirsium arvense	+1
Taraxacum sectie Hamata	+1
Ononis repens ssp. spinosa	+1
Veronica chamaedrys	+2
Clematis vitalba	+1-2
Centaurea jacea	+2
Ranunculus repens	+1-2
Dactylis glomerata	+2
Plantago lanceolata	+1
Heraclium sphondylium	+1
Centaurea scabiosa	+2
Leontodon hispidus	+1
Vicia sativa ssp. angustifolia	+1
Lathyrus pratensis	+2
Glechoma hederacea	+1
Cerastium fontanum ssp. fontanum	+1

Medicago lupulina	+1-2
Carpinus betulus	+1
Fraxinus excelsior	+1
Acer pseudoplatanus	+1
Sonchus oleraceus	r.1
Moslaag	
Brachythecium rutabulum	1.2
Eurhynchium praelongum	+2
Brachythecium glareosum	+1-2
Plagiomnium undulatum	+2
Plagiomnium rostratum	+2
Bryum cf. rubens	+2

Het belangrijkste terrein op de Gulpenerberg is ongetwijfeld de Berghemmerweg, een holle weg aan de zuidzijde van de 'berg' met een zeer hoog talud. De holle weg, die vanuit het dorp Gulpen de Gulpenerberg opvoert naar het boven op het plateau gelegen gehucht Berghem, is sinds 1958 eigendom van het Staatsbos-beheer, maar het beheer laat helaas te wensen over. Het feitelijke kalkgrasland strekt zich uit over zo'n 250 meter op het op het westzuidwesten geëxponeerde talud en beslaat een oppervlakte van ongeveer 0,4 ha. De gemiddelde hellingshoek bedraagt 30 graden, maar op sommige plaatsen zijn ook vlakke delen aanwezig. Aan de bovenzijde bevindt zich een productiegrasland dat beweid wordt met runderen. De tegenoverliggende, zeer steile helling is grotendeels dichtgegroeid met struiken en hoogproductieve grassen. Van de Berghemmerweg bestaat een vegetatiebeschrijving met tabellen uit 1978, gemaakt door Van der Hoef in het kader van een doctoraalstudie aan de Universiteit van Utrecht. Dit onderzoek was in eerste instantie niet op de gehele begroeiing gericht, maar op het voorkomen van de soorten *Brachypodium pinnatum* en *Bromus erectus*. De laatste is momenteel van een betrekkelijk groot aantal plekken in het Mergelland bekend, maar destijds betrof het een van de zeer weinige voorkomens in dit gebied. Het terreintje geniet vooral bekendheid door de aanwezigheid van een zeer fors exemplaar van *Cornus mas*. De indigeniteit van deze soort in ons land is lange tijd in twijfel getrokken, maar uit onderzoek van Van der Burgh et al. uit 1983 is vast komen te staan dat de soort in ieder geval op twee groeiplaatsen in het Mergelland oorspronkelijk inheems moet zijn. De groeiplaats van de de 'koonkernel' op het talud van de Berghemmerweg is één daarvan. Weeda merkt in de Oecologische Flora op dat de in het wild groeiende exemplaren zich onderscheiden van de gekweekte doordat ze een paar weken later bloeien.

Opname 3. Berghemmerweg, steil talud aan oostzijde van holle weg. Expositie W, 45°. Grasland serk vervilt, maar nog steeds soortenrijk. Mierenbulten. Oppervlak 3x3 m; Kruidlaag >95%, 20-30(-80); Moslaag 10%; Coördinaten: 190.688-313.583. De mossen zijn verzameld en later op naam gebracht door Klaas van Dort.

Kruidlaag	
Brachypodium pinnatum	4.4-5
Centaurea scabiosa	2a.2
Origanum vulgare	2a.2
Bromus erectus	2a.2
Vicia cracca	2a.2
Pimpinella major	1.1
Lotus corniculatus	1.1-2
Trisetum flavescens	1.2
Avenula pubescens	1.2
Poa pratensis	1.1-2
Linum catharticum	+2
Arrhenatherum elatius	+2
Poa angustifolia	+1-2
Dactylis glomerata	+1-2
Heracleum sphondylium	+1
Listera ovata	+1-2
Hypericum perforatum	+1
Leontodon hispidus	+1
Plantago media	+1
Pimpinella saxifraga	+1
Daucus carota	+1-2
Festuca rubra	+2
Achillea millefolium	+1
Clematis vitalba	r.1
Galium pumilum	()
Moslaag	
Eurhynchium hians	2a.2
Campylium chrysophyllum	2a.2
Fissidens cristatus	+2
Fissidens taxifolius	+2
Fissidens bryoides	+2
Plagiomnium undulatum	+1-2
Weissia controversa	+2
Bryum capillare	+2
Bryum species	+2
Plagiomnium affine	+2
Barbula unguiculata	+2

BEVERSBURG

Tijdens het middagprogramma werd als laatste locatie de Beversberg bezocht, ten noorden van Gulpen. Dit betreft een ruim tweehonderd meter lang en ongeveer vier meter hoog, op het zuiden geëxponeerd talud van een holle weg, gelegen aan de rand van het dorp Gulpen. Op deze helling werd in 1967 *Thymus praecox* gevonden, die hier volgens de flora voor het laatst in 1980 werd gezien. De nauw verwante *Thymus pulegioides* is ook bekend van deze locatie. Morfoogisch verschillen de twee tijmen van elkaar vooral door hun bloeistengels. De stengels van *Thymus pulegioides* zijn vierkant en alleen op de ribben behaard; ze dragen tamelijk dunne en slappe bladeren met van onderen enigszins verdikte nerven. De bloeistengels van *Thymus praecox* zijn min of meer afgerond en rondom behaard, en dragen vrij dikke en stijve

bladeren. Ondanks naarstig zoekwerk werd *Thymus praecox* niet teruggevonden (wel was *Thymus pulegioides* abundant aanwezig). Dit weerhield ons er niet van ook van deze helling een vegetatieopname te maken. De afwezigheid van Kruiptijm werd ruimschoots gecompenseerd door de aanwezigheid van een groot aantal fraaie kalkplanten, waaronder *Galium pumilum*, *Scabiosa columbaria* en *Carlina vulgaris*. Ook de moslaag was goed ontwikkeld, met onder meer *Homalothecium lutescens* en *Fissidens cristatus*.

Opname 4. Beversberg, ten noordwesten van Gulpen (Heeselweg). Oppervlak 5x1 m; Kruidlaag 90%, 5-20(-50) cm; Moslaag 40%; Expositie Z, 50° Coördinaten: 189.996-314.314. De mossen zijn verzameld en later op naam gebracht door Klaas van Dort.

Kruidlaag	
Brachypodium pinnatum	2b.2-3
Leontodon hispidus	2b.1-2
Thymus pulegioides	2a.2-3
Ononis repens	2a.2
Lotus corniculatus	2a.2
Festuca arundinacea	1.2
Festuca rubra	1.2
Trisetum flavescens	1.2
Galium pumilum	1.2
Scabiosa columbaria	1.2
Sanguisorba minor	1.2
Ranunculus bulbosus	1.1
Arenaria serpyllifolia	+2
Arrhenatherum elatius	+2
Dactylis glomerata	+2
Avenula pubescens	+2
Knautia arvensis	+2
Plantago media	+2
Quercus robur	+1
Medicago lupulina	+1
Crataegus monogyna	+1
Linum catharticum	+2
Campanula rotundifolia	+1
Vicia sativa ssp. angustifolia	+2
Vicia cracca	+2
Plantago lanceolata	+1
Festuca pratensis	+2
Picris hieracioides	+1
Achillea millefolium	+1
Agrimonia eupatoria	+1
Pimpinella saxifraga	+1
Hieracium pilosella	+1-2
Cirsium arvense	+1
Origanum vulgare	+2
Taraxacum officinale	+1
Prunus spinosa	+1
Fraxinus excelsior	+1
Rosa rubiginosa	r.1
Rosa canina	r.1
Moslaag	
Eurhynchium hians	3.2-2
Homalothecium lutescens	2a.2
Campylium chrysophyllum	2a.2
Fissidens cristatus	+2

LITERATUUR

Burgh, J. van der, F.P. Jonker, F.P.M. Bunnik & D. Landsmeer, 1983. Cornus mas L. als Nederlands indigeen en de noordgrens van zijn areaal. Gorteria 11: 282-290.

Diemont, W.H. & A.J.H.M. van de Ven, 1953. De kalkgraslanden van Zuid-Limburg. A. De Phanerogamen. Publicaties van het Natuurhistorisch Genootschap in Limburg VI: 3-20.

Hillegers, H.P.M., 1983. De Gele kornoelje (Cornus mas L.) als stinzeplant in Zuid-Limburg. Natuurhistorisch Maandblad 72 (10/11): 241-245.

Hoef, B. van de, 1978. Over de oecologie van Bromus erectus (Huds. 1753) en Brachypodium pinnatum (L., PB 1812). Doctoraalverslag, Rijksuniversiteit Utrecht. 100 pp.

Meijden, R. van der, 1996. Heukels' Flora van Nederland. Tweeëntwintigste druk. Wolters-Noordhoff, Groningen, 678 pp.

MEIJENDEL

H.G.J.M. van der Hagen & B. van Gennip

Excursieleiding : H. van der Hagen en B. van Gennip

Datum : 10 juli 2003

Deelnemers : H. van Loon, A. de Bonte, M. van Til, A. Lemaire, R. Hendriks, K. van de Post en H. Koppejan

DUINVORMING

Tijdens de laatste ijstijd lag het zeeniveau van de Noordzee ongeveer 120 meter lager dan het huidige en stak de bodem van wat nu de Noordzee is zo'n 70 meter 'boven water uit'. Door de temperatuurstijging smolten de ijskappen en begon de zeespiegel sterk te stijgen. Door deze snelle stijging trok de kustlijn zich steeds verder oostwaarts terug. Omstreeks 7500 jaar geleden bereikte de kustlijn zijn huidige positie. De stijging van de zeespiegel verliep veel langzamer en de kustlijn stabiliseerde zich. Met deze stabilisatie vormden zich door natuurlijke zandsuppletie een serie strandwallen, die de achterliggende lagune afsloten van overstromingen met zeewater waardoor het 'achterland' verzoette en er zelfs veenvorming optrad. Dit is het huidige veenweidegebied tussen Leidschendam en de Utrechtse heuvelrug.

Het strandwallencomplex bestond uit een serie ruggen die min of meer parallel aan de huidige kustlijn lopen met daar tussen strandvlakten. De oudste strandwal ligt op de lijn Rijswijk-Voorschoten (dus hemelsbreed zo'n 7 kilometer van de huidige kustlijn) en is ongeveer 5000 jaar geleden ontstaan. Ten westen hiervan ligt een brede voormalige strandvlakte. Het middelste strandwallencomplex van Den Haag, Wassenaar en Loosduinen is zo'n 400 jaar later gevormd. Tijdens de laatste fase, circa 4000 jaar geleden is tenslotte de meest westelijke strandwal ontstaan, waarop thans Scheveningen en Kijkduin liggen. Ook Meijendel, het doel van onze excursie, ligt op deze jongste strandwallen. De bovenste kalkhoudende zandpakketten in het gebied zijn echter pas veel later,

vanaf de 8ste tot 10de eeuw na Christus, afgezet, toen er grote hoeveelheden zand door erosie van de kust beschikbaar kwamen. In deze periode ontstonden de Jonge Duinen die als een ware 'zandzee' in enkele honderden jaren het westelijk gelegen deel van het oude, kalkarme duinlandschap overdekte.

De duinen van Wassenaar en Den Haag vertonen nu een onregelmatig reliëf van betrekkelijk dicht bij elkaar voorkomende hoge paraboolduinen met smalle duinvalleien in het voorduin en in het centrale deel de karakteristieke brede duinvalleien Meijendel, Kijfhoek en Bierlap; landschapsecologisch hoort de ook de dicht bij Scheveningen gelegen Harstenhoek bij deze strook van grote valleien. Deze grote valleien zijn grotendeels tot ongeveer 1880/1910 in landbouwkundig beheer geweest. De Harstenhoek is enkele decennia gebruikt als nettenboedsterveld.

VALLEI MEIJENDEL

Er werd verzameld bij de pannenkoekenboerderij in het centrum van Meijendel. Na een korte introductie wandelde de groep naar de Kleine Wei, een nabijgelegen voormalige akker in de vallei Meijendel. Hier staat sinds 12 maart 2003 één van de zeven beeldjes ontworpen door Willem van der Velden ter nagedachtenis aan Victor Westhoff. Ter gelegenheid van de onthulling van de beeldjes is een boekje verschenen waarin Victor's leven in dienst van de natuur is toegelicht, het onderzoek middels PQ's en de zeven landschappen waarin de zeven beeldjes zijn geplaatst (Schaminée 2003). Joop Schaminée gaf een